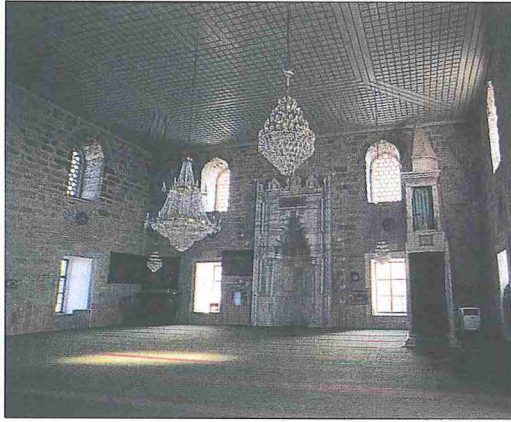
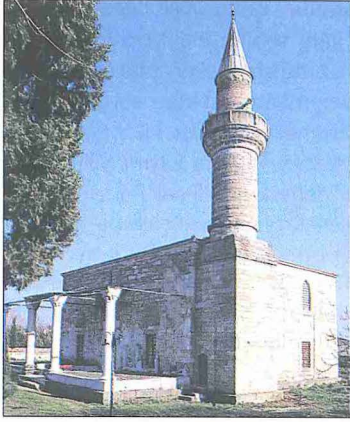

Hersekzâde Ahmed Paşa Camii ile içinden bir görünüş

bulunan mihrap üstte beş tomurcukla taçlanmış olup oldukça sadedir. Minber de yine mermerden çok sade olarak yapılmıştır.

Caminin binası gibi kesme taştan olan minaresi, bodur gövdesi ve kavisli profilli şerefe çıkması ile 1773 tamirinde inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin bu külliyeyle ait olduğunu bildirdiği mektep, medrese ve hanlardan hiçbir iz yoktur. İmaret bugün temel seviyesine kadar yıkılmıştır; hamamı ise ayakta olup harap durumdadır.

Hersekzâde Camii'nin sağ tarafında yerden oldukça yüksek bir set halinde kesme taştan yapılan türbe, alışılmamış biçimde olup bir namazgâh sofasını andırır. Dokuz basamak merdivenle çıkılan bu setin üstü mermer bir korkulukla çevrilidir ve kemeri klasik üslûpta işlenmiş yine mermerden bir kapı sövesi vardır. Bazı kısımlarının eksik olduğu anlaşılan bu açık kabir yerinin eğer aslında üstü kapalı değil idiyse bu kadar yüksek bir kapı çerçevesine gerek olmadığı bellidir. Bu türbeye, 1179'da (1766) caminin yıkılmasından önce 0,50 x 0,42 m. ölçüsünde bir mermer levhaya işlenmiş 1155 (1742) tarihli on mısralık bir kitâbe konulduğu ve bunun, 1187 (1773) tarihli tamir sırasında caminin giriş cephesinde kapı üstüne ve kapı lentosu ile İsmâil Ağa'nın ihya kitâbesi arasına yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu da sofa-türbenin önemli bir değişiklik geçirdiğine delil sayılabilir. Ahmed Paşa'nın kabir taşı kırılmışsa da çimentolanarak yerine konulmuştur. Caminin yanında birkaç mezardan oluşan küçük bir hazîre mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

The Waqfiyah of Ahmed Paşa, London 1940, s. 62; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 4-5; V, 325; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 16; Gökbelgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 391-394; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi III-IV*, s. 782-785; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârisi V*, s. 311-312; Semavi Eyice, "Trakya'da Meydan Şadırvanları", *Mansel'e Armağan*, Ankara 1974, II, 840-842, lv. 289-292.

SEMAVİ EYİCE

HERSEME b. A'YEN

(هرثمة بن أعين)

(ö. 200/816)

Abbâsîler'in önde gelen kumandan ve valilerinden.

Aslen Horasanlıdır; Ebû Ca'fer el-Man-sûr'un yeğeni İsâ b. Mûsâ'nın yakın adamlarındandı. Halife Mehdi-Billâh döneminde (775-785) Musul'da ayaklanarak nüfuzunu el-Cezîre'nin geniş bir bölgesine yayan Hâricî Yâsîn el-Mevsîlî et-Temîmî'nin üzerine gönderildi ve isyanı bastırdı. Daha sonra Halife Hâdî-İlêl hakk'ın güvenilir adamlarından oldu. Rivâyete göre Hâdî öz kardeşi Hârûn'u öldürmesi için Herseme'yi görevlendirdi; ancak bu girişim anneleri Hayzûrân'ın müdahalesiyle önlendi.

Herseme, Hâdî'nin ölümünden (170/786) sonra hapisten çıkarılıp halife yapılmasında rol oynadığı Hârûnürreşid'in güvenini kazandı ve bu sayede önemli görevlere getirildi. Önce Filistin valiliğine tayin edilen ve sahipleri tarafından çeşitli sebeplerle terkedilmiş toprakların yeniden işlenmesini sağlaması istenen Herseme, toprak sahiplerini ve kiracıları da

ha az haraç alacağını ve kendilerine iyi davranacağını söyleyerek ikna etti. Ardından Bizanslılar'ın Tarsus'a asker yerleştirdiklerini öğrenen halife onun kumandasındaki bir orduyu buraya gönderdi ve şehrin onarılmasını emretti (171/787-88); daha sonra da İfrîkiye valiliğine tayin ederek Berberî isyanlarını bastırmakla görevlendirdi (179/795). Bermekîler'in tutuklanmasında da rol oynayan Herseme böylece Hârûnürreşid'in en önemli emîrlerinden biri oldu ve Buharalılar'ın 193'teki (809) isyanlarını bastırmasının ardından azledilen Râfi' b. Leys'in yerine Horasan valiliğine getirildi.

Herseme, Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadelede Me'mûn'un tarafını tuttu. 196 (811-12) yılında Me'mûn'un emriyle Hulvân'a giderek Tâhir b. Hüseyin'den ele geçirdiği şehir ve bölgelerin idaresini teslim aldı. Aynı yılın zilhicce ayında, Ahvaz'da görevlendirilmiş olan Tâhir b. Hüseyin ve Zühre b. Müseyyeb'le birlikte Emîn'i Bağdat'ta kuşattı. Şehrin mâruz kaldığı bu zorlu kuşatma sebebiyle Emîn'in durumu gittikçe kötüleşiyordu; nihayet halifelikten çekileceğini bildirerek kardeşi Me'mûn ile arasında uzlaşma sağlaması için Herseme'den arabuluculuk yapmasını istedi. Herseme bu teklifi kabul etti; Emîn de onunla buluşmak üzere yola çıktı. Ancak bunu haber alan Tâhir b. Hüseyin Emîn'i yakalatıp öldürttü (198/813).

Me'mûn döneminde devleti on ay kadar uğraştıran ve güçlü kumandanları yenilgiye uğratan Ebû's-Serâyâ eş-Şeybânî, Sarsar nehri kıyısında Herseme tarafından bozguna uğratıldıktan sonra Kûfe'de muhasara edildi ve 16 Muharrem 200 (26 Ağustos 815) tarihinde şehirden ayrılmak zorunda bırakıldı (İA, IX, 107). Ancak Herseme'nin bu başarısı Irak'ta huzuru sağlamaya yetmedi. Me'mûn'un hilâfet merkezi olarak Merv'i seçmesi ve İran asıllı kişilerin yönetiminde etkili olmaları özellikle Bağdat halkının ve ordunun tepkilerine yol açmış ve yer yer ayaklanmaya dönüşen bu tepkiler ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmişti. Merkezi otoritenin sarsıldığı açıkça görüldüğü halde Vezir Fazl b. Sehl ülkedeki karışıklıkları halifeden gizliyordu. Bütün bunların farkında olan Herseme, o sırada Suriye ve Arabistan valiliğine tayin edilmesine ve Mecûsî dediği Fazl b. Sehl'in kendisini engelleyebileceğinden endişe duymasına rağmen Me'mûn'a gerçekleri açıklamak üzere Merv'e gitti ve ona olup biteni anlattı. Ancak Fazl b. Sehl'in etkisi altında bulunan halife tarafından iyi karşılanmadı ve

HERSEME b. A'YEN

hakarete mâruz kalıp hapse atıldı; bir-
kaç gün sonra da öldürüldü (Zilkade 200/
Haziran 816).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), bk. İndeks;
İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 488-489; Belâzûrî,
Fütûḥ (Payda), s. 205, 245, 335; Ya'kûbî, *Târîh*,
bk. İndeks; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks;
İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûḥ*, Beyrut 1406/1986,
VIII, 427, 428, 445; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-
küttâb*, bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*
(Abdülhamîd), III, 407, 408, 418, 420, 421; İb-
nû'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ,
el-Faḥrî, Kahire 1962, s. 174; İbn Hallikân, *Ve-
feyât*, I, 472; VI, 68, 384, 385; İbn Tağrıberdî,
en-Nücûmü'z-zâhire, II, 153, 154, 155, 166; Ah-
med Ferîd Rifâî, *'Asrû'l-Me'mûn*, Kahire 1927,
I, 300; Semîre Muhtâr el-Leysî, *Cihâdû's-Şî'a
fi'l-'aşri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, Beyrut 1978, s.
327, 328, 329; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü
resâ'ilil-'Arab*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye),
III, 276, 285; H. Kennedy, *The Early Abbasid
Caliphate. A Political History*, London 1981,
bk. İndeks; W. Muir, *The Caliphate. Its Rise,
Decline and Fall*, London 1984, s. 475, 480, 485,
493-494; Nahide Bozkurt, *Halîfe Me'mun Döne-
mi ve İslâm Kültür Tarihindeki Yeri* (doktora tezi,
1991, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 30, 32, 61,
62, 75, 77; M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Nasr",
İA, IX, 106-107; K. V. Zetterstéen, "Fazıl", *İA*,
IV, 532; Ch. Pellat, "Harṯama b. A'yan", *EI*²
(İng.), III, 231.

NAHİDE BOZKURT

HERVELE

(الهرولة)

Hac ve umrede
Safâ ile Merve arasında sa'y yaparken
belli bir mesafenin süratli
ve canlı bir yürüyüşle geçilmesini
ifade eden terim
(bk. SA'Y).

HERZL, Theodor

(ö. 1904)

Bütün dünya yahudilerini
Filistin'de toplayarak
bir yahudi devleti
kurmayı hedefleyen siyasî
siyonizmin kurucusu
(bk. SİYONİZM).

HESÂB-ı HEVÂÎ

(bk. HESAP).

HESÂB-ı HİNDÎ

(bk. HESAP).

HESÂB-ı SİTTİNÎ

(bk. HESAP).

HESAP

(الحساب)

Mükellef insanların dünyadaki
inanç ve davranışlarından dolayı
âhirette hesaba çekilmeleri
anlamında bir terim.

Sözlükte "saymak, hesap etmek", ayrı-
ca mufâale babından olmak üzere "hesa-
ba çekmek" mânasında masdar olan **he-
sap** (**hisâb**) kelimesi "sayma, sayım" anla-
mında isim şeklinde de kullanılır. Terim
olarak insanların hesaba çekilecekleri âhi-
ret safhalarından birini ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de terim niteliğinde ol-
mak üzere hesap kavramı fiil ve ism-i fâil
şeklinde geçtikten başka hesap kelimesi
yer aldığı kırka yakın âyetin çoğunda yi-
ne terim anlamında kullanılmıştır. Bun-
ların dördü **yevmü'l-hisâb** (hesap günü),
biri **yevme yekümü'l-hisâb** (hesabın kuru-
lacağı gün) terkipleri içinde geçmektedir
(bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ḥsb"
md.). Kur'an terminolojisinde hesap, ge-
nellikle kötü davranışların dünyada (et-
Talâk 65/8) ve özellikle âhiretteki yansı-
maları ve sahiplerinin cezalandırılması
mânasına gelmektedir. Bununla birlikte
iyi davranışların âhirette mükâfatlandı-
rılması anlamı da vardır (krş. İbn Kutey-
be, s. 513; İbnü'l-Cevzî, s. 250-251). Kıya-
met gününde insanların Allah tarafından
hesaba çekileceğini haber veren âyetler
genellikle hesap konusunun mânevî-ah-
lâkî olacağını ifade eder.

Yine Kur'an'da aynı konuyu dile getiren
ve özellikle hak ile bâtılın ayırt edileceği-
ni ifade eden bir kavram da **fasl**dır. İki
âyette muzâri, bir âyette ism-i fâil sığa-
sıyla Allah'a nisbet edilen bu kavram altı
âyette **yevmü'l-fasl** (ayırt etme günü) ter-
kibi içinde yer almaktadır (M. F. Abdül-
bâkî, *el-Mu'cem*, "fşl" md.). Şûrâ sûresin-
deki (42/21) **kelimetü'l-fasl**ın da (nihaî
hükümün ertelenme vaadi) aynı mânada
kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Ke-
rîm'in ilk sûresi olan Fâtiha'dan başlaya-
rak on üç âyette tekrarlanan **yevmü'd-dîn**
(ceza günü) tanılaması da hesap kavramı-
nı pekiştirmektedir. "Hükmetmek, bilgi-
si ve maharetiyle son hükmü vermek" an-
lamındaki **hüküm** (**hükm**) kavramı da çe-
şitli fiil ve isim sigalarıyla kırk iki âyette
Allah'a izâfe edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî,
el-Mu'cem, "ḥkm" md.; ayrıca bk. HAKEM).

Kur'an-ı Kerim'de âhiretin vukuunu
tasvir eden âyetler ilgili hadislerin de yar-
dımıyla bir sıralamaya tâbi tutulduğu tak-
dirde bir sual-kitap-mîzan-hesap ter-
tibinin ortaya çıkabileceğini söylemek

mümkündür. Buna göre önce peygam-
berler ilâhî tebliği ulaştırıp ulaştırma-
maktan, bütün mükellefler de onu benim-
seyip benimsemekten sorguya çeki-
lecek, ardından herkese kitabı (amel def-
teri) verilecek, kitapta kayıtlı iyilik ve kö-
tülükler değerlendirilecek (mîzan), böyle-
ce mükellefin hesabı görülmüş olacaktır
(el-A'râf 7/6-9; el-İsrâ 17/13-14; ayrıca bk.
KIYAMET). Bununla beraber kıyametteki
bu hesaplama işlemi uzun sürmeyecek-
tir, çünkü "Allah hesabı çok süratli olan-
dır" (el-Bakara 2/202).

Hesap kelimesi çeşitli hadislerde söz-
lûk ve terim mânalarıyla zikredilmiş (bk.
Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḥsb" md.), "Cibrîl
hadisi" diye bilinen hadisin bazı rivayetle-
rinde Hz. Peygamber iman esasları için-
de âhireti zikrettikten sonra hesabı ayrı-
ca vurgulamış (*Müşned*, I, 27, 28; IV, 129,
164), diğer bir hadiste de akıllı kimsenin,
kıyamette hesaba çekilmeden önce dün-
yada kendini hesaba çekmesini bilen ve
davranışlarına ölümden sonrasını göz
önünde bulundurarak yön veren kimse
olduğunu bildirmiştir (Tirmizî, "Şîfatü'l-
kıyâme", 25). Dünyanın bir iş görme
(amel), âhiretin ise karşılık bulma (ceza)
yurdu olduğu şüphesizdir. Karşılık, yapı-
lan işin türüne göre nimet veya azap şe-
kline olacak, bunun da tesbiti hesap ilke-
si çerçevesinde yapılacaktır. Kur'an'da yer
alan hesap kavramına ve hadislerin açık
ifadesine göre kıyamet gününde inceden
inceye hesaba (nikâşü'l-hisâb, hisâbü'l-mü-
nâkaşa) çekilecek kimse hüsran ve azaba
mâruz kalacaktır (Buhârî, "İlim", 35, "Ri-
kâk", 49; Müslim, "Cennet", 79, 80). Çün-
kü yaratana karşı kulluk görevini, yaratıl-
mışlara karşı insanlık vazifesini hakkıyla
yerine getirip bunun hesabını vermek im-
kânsız denemek kadar zordur. Bununla
birlikte gönlü Allah'a bağlı olup genel yö-
nelişi hak çizgisi üzerinde bulunan bir
müminin yaşı ilerledikçe ruhen erginlik
kazanıp Allah'a yaklaşacağı, elli ile yet-
miş yaşları arasında kalbindeki ilâhî mu-
habbet ateşinin alevlenip Allah'ın da ken-
disini seveceği ve hesabını kolaylaştırı-
cağı Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir
hadiste belirtilmiştir (*Müşned*, II, 89; III,
217-218). Bütün mükelleflerin hesabını
görme yetkisi şüphesiz ki hesap günün-
nün mâliki olan Allah'a aittir. Allah kul-
ların hesabını çabuk görecektir. Ancak
hadiste de belirtildiği üzere (Müslim,
"İmân", 327) kıyamet gününde hesap ön-
cesi bekleyiş (mekîf) uzun sürecek ve in-
sanlar bundan büyük bir ıstırap duyacak-
tır. Nihayet son peygamber Hz. Muham-
med'in niyazı üzerine başlayacak olan